

МЕТОДИКА ПРОВЕДЕННЯ УРОКІВ З УКРАЇНСЬКОЇ ЖЕСТОВОЇ МОВИ НА ПРИКЛАДІ ТЕМИ «ПОРТРЕТ ЛЮДИНИ» (5 клас)

Наталія Адамюк, Інститут спеціальної педагогіки Національної академії педагогічних наук України, м. Київ, Україна, natbor07@gmail.com

Наголошується на актуальності підготовки вчителя жестової мови для роботи в загальноосвітніх спеціальних школах із дітьми глухими та зі зниженим слухом. З метою надання методичної допомоги вчителям жестової мови представлено методику проведення уроків з української жестової мови на прикладі однієї теми з авторської навчальної програми «Українська жестова мова» – «Портрет людини». Розкрито структуру уроку засвоєння нових знань. Подано детальний план уроку із зазначеної теми. Акцентовано увагу на використанні відеоматеріалів у формі презентації, яка використовується впродовж уроку. Надано ілюстративні матеріали для засвоєння нових понять учнями 5 класу. Описано зміст практичних завдань для вивченого матеріалу. Відображено застосування другої мови – словесної.

Ключові слова: елементи обличчя, план уроку, портрет людини, словесний відповідник.

Наталья Адамюк, Институт специальной педагогики Национальной академии педагогических наук Украины, г. Киев, Украина

Методика проведення уроков по українському жестовому мові на прикладі теми «Портрет людини» (5 клас)

Акцентируется актуальность подготовки учителя жестового языка для работы в общеобразовательных специальных школах с детьми глухими и со сниженным слухом. В целях оказания методической помощи учителям жестового языка, освещена методика проведения уроков по украинскому жестовому языку на примере одной темы из авторской учебной программы «Украинский жестовый язык» – «Портрет человека». Раскрыта структура урока усвоения новых знаний. Подан детальный план урока по указанной теме. Акцентировано внимание на использовании видеоматериалов в форме презентации, которая используется в течение урока. Предоставлены иллюстративные материалы для усвоения новых понятий учащимися 5 класса. Описано содержание практических заданий для изученного материала. Отражено применение второго языка – словесного.

Ключевые слова: элементы лица, план урока, портрет человека, словесный аналог.

Natalia Adamiuk, Institute of Special Pedagogy of the National Academy of Educational Sciences of Ukraine, Kyiv, Ukraine

Teaching technique of ukrainian sign language lesson by example of the theme «A men portrait» (5th grade)

This article focuses on topicality of the training of Ukrainian Sign Language teacher of secondary special schools for deaf and hard-of-hearing. It provides the methodological assistance for Sign Language teachers by means of the presentation of Ukrainian Sign Language lesson teaching technique by example of the theme «A Man Portrait» from the author's curriculum. It opens the structure of one of the lessons type – the new knowledge learning lesson. It represents the detailed lesson plan of the theme. The article focuses

the importance of video presentation use during the lesson. It gives the illustrative materials for learning new concepts by 5th grade students. It describes the essence of practical tasks for language learning. Also, it discloses of verbal language as a second language use in teaching process.

Keywords: elements of the face, lesson plan, man portrait, verbal equivalent.

Порівняно з іншими навчальними предметами, що викладаються в спеціальній загальноосвітній школі для дітей глухих та зі зниженим слухом, предмет «Українська жестова мова» (УЖМ) є практично новим для згаданого навчального закладу України. Уведення його до Типового навчального плану спеціальної школи з 2009 р. пов'язано з викликами часу [3]. Це, передусім, зростання усвідомлення лінгвальної меншини – спільноти глухих – як спільноти, яка має свою історію і культуру, щодо місця жестової мови (ЖМ) у своєму житті; відстоювання нею права задовольняти свої комунікативні потреби засобом своєї мови. А також, прагнення України постати в очах світу цивілізованою, європейською державою в мовному питанні, а тому, визнання і дотримання нею прав і свобод будь-якої меншини на свою мову, створення умов для захисту та підтримки мов меншин, зокрема жестової [2]. Це засвідчує ратифікація нею Конвенції Асамблеї ООН «Про права інвалідів» [1].

Також наявний далеко не повний перелік соціальних чинників, які конструктивно впливають на освітню парадигму спеціальної педагогіки, викликаний широким резонансом після низки освітніх конференцій і семінарів з питань ролі, місця ЖМ у навчальному процесі, організованих наприкінці ХХ ст. як освітніми, науковими установами, так і громадськими організаціями глухих, серед яких – Українське товариство глухих (УТОГ), Об'єднання нечуючих педагогів (ОНП) та ін.

Утім, «механічне» введення нового предмета «УЖМ» у перелік навчальних предметів спеціальної школи для зазначеної категорії учнів не може розв'язати задану стратегію: формування глухого як білінгва без вирішення важливих умов, а саме:

- створення системи підготовки та підвищення кваліфікації вчителів ЖМ (поки що годинами ЖМ адміністрації шкіл завантажують: а) педагогів з числа глухих, якщо такі є, в педагогічному колективі, б) сурдопедагогів з числа чуючих, які на думку адміністрації володіють ЖМ, в) години ЖМ просто розподіляють між класними керівниками;

- затвердження посадової інструкції вчителя ЖМ;
- створення кабінету УЖМ з відповідним оснащенням;
- створення і накопичення матеріально-технічної бази, а саме: відповідної літератури та мультимедійної системи, без якої ефективність викладання УЖМ є сумнівною.

Варто зазначити, що силами наукових співробітників Інституту спеціальної педагогіки НАПН України систематично проводяться двотижневі курси підвищення кваліфікації для вчителів ЖМ з числа глухих. Узимку 2014 р. був проведений науково-методичний семінар з питань викладання УЖМ. Утім, це не вирішує актуальної проблеми підготовки вчителів ЖМ.

Наразі вчителі ЖМ під час викладання УЖМ керуються навчальними програмами «Українська жестова мова» для початкових, 1 – 12 класів загальноосвітніх спеціальних шкіл для дітей глухих та зі зниженим слухом [4] та методичним посібником «Українська жестова мова» [6]. Як засвідчили згадані курси підвищення кваліфіка-

ції вчителів ЖМ, педагоги конче потребують методичних рекомендацій з проведення уроків УЖМ.

У зв'язку з викладеним, нами поставлено завдання висвітлити в даній статті методику проведення уроків з УЖМ на практичному матеріалі.

Для прикладу взято тему «Портрет людини» з розділу «Людина, спілкування, стосунки» для 5 класу. Крім цієї теми, розділ містить також такі: «Культура спілкування», «Поняття дружби», «Поведінка в транспорті». Звернемо увагу, що на вивчення цього розділу відведено 6 год. Це означає, що за вчителем ЖМ, який враховує певний контингент класу, залишається право розподілити години або між усіма темами цього розділу, або взяти меншу кількість тем з тим, щоб у подальшому опанувати пропущені теми.

Наступним кроком є планування уроків. Залежно від типу уроків структура плану є різною. Поширена така типологія уроків:

1. Комбінований (змішаний) урок.
2. Урок засвоєння нових знань.
3. Урок формування навичок і вмінь.
4. Урок узагальнення і систематизації знань.
5. Урок практичного застосування знань, навичок і вмінь.
6. Урок контролю і корекції знань, навичок і вмінь.

Відомо, що вчителі віддають перевагу саме комбінованому уроку, на якому можна здійснити перевірку домашнього завдання, провести підготовку до засвоєння нової теми і, відповідно, її розкрити. Утім, предмет УЖМ дає можливість вільно використовувати нестандартні уроки і широко застосовувати інтерактивні методики.

Відповідно до програми «УЖМ» [5], у якій прописано навчальні досягнення учнів після опанування ними згаданого розділу, учитель ЖМ передбачає наступне.

Учень:

- володіє жестовою лексикою даної тематики;
- уміє відтворювати жести, що позначають якість певного компонента об'єкта;
- правильно підбирає жести, що позначають якісні характеристики, для портретного опису на прикладі своїх товаришів;
- може утворювати жестові сполучення з протилежним значенням;
- продовжує під час спілкування незавершені жестові конструкції;
- диференціює жести, що позначають стан і почуття людини;
- дотримується відтворення відповідного емоційного виразу під час постановки різних запитань;
- будує з деформованих речень правильні речення відповідно до синтаксичних правил словесної мови;
- перекладає за допомогою вчителя текст відповідно до лінгвістичних норм жестової мови.

Пропонуємо детальний план уроку засвоєння нових знань.

Тема. Портрет людини.

Мета уроку: ознайомлення учнів з поняттям «портрет», його видами та складовими; розвиток практичних навиків малювання елементів портрета за лінгвістичними нормами УЖМ; накопичення бази понять УЖМ і СМ; формування навичок підмічати своєрідні риси обличчя і визнавати індивідуальність кожної людини.

Обладнання: мультимедійна дошка, проектор, комп'ютер.

Хід уроку

I. Організація та мотивація навчальної діяльності.

II. Робота за темою уроку.

1. Новий матеріал.

Теоретична частина уроку:

- Оголошення теми та мети уроку.
- Жестова лексика.
- Знайомство з жестовим поняттям «портрет»:
- Визначення терміна «портрет»;
- Пошук відповідного зображення серед інших;
- Види портрета;
- Елементи портрета, елементи голови/обличчя людини;

2. Засвоєння нової теми.

- Вправа 1. Утворити антонімічні пари УЖМ і записати у формі СМ;
- вправа 2. Речення, подані СМ, відтворити засобом УЖМ;
- вправа 3. Групова робота: складання опису портрета людини засобом УЖМ.

III. Закріплення теми уроку:

1. Теоретичні знання:

Портрет – це ...

Елементами портрета людини є...

До елементів голови/обличчя відносяться...

2. Жестова лексика.

IV. Підбиття підсумків уроку.

V. Оцінювання. Результати праці.

VI. Домашнє завдання.

- Описати портрет однокласника УЖМ за поданим планом і вкласти у файл «Людина», 7.
- Повторити значення нових жестових понять засобом СМ.

Наступним кроком учителя ЖМ є підготовка наочної презентації, для чого потрібне застосування мультимедійної системи. Презентація має врахувати всю послідовність проведення уроку: від оголошення теми та розкриття мети уроку і до роз'яснення домашнього завдання.

Отже, після організації та мотивації навчальної діяльності вчитель оголошує нову тему уроку і коротко розкриває його мету:

1. Знайомство з поняттям «портрет» та його складовими.
2. Уміння правильно застосовувати/позначати у мовленні елементи портрета людини.
3. Уміння правильно описувати портрет людини.

Відтак учитель переходить до наступного етапу: вивчення нових жестових одиниць, які подаються у формі відео презентації (для кожної мовної одиниці потрібен окремий слайд). Перед відтворенням жестолексем він чітко дає учням завдання: а) ПОВТОРИТИ ЖЕСТ; б) ЗАПАМ'ЯТАТИ СЛОВО. До складу жестової лексики даного уроку входять такі мовні одиниці: ЗОБРАЖЕННЯ, РЕАЛЬНО, ІСНУВАТИ, ЕЛЕМЕНТИ, ЗРІСТ, СТРУНККИЙ, ХУДИЙ, ПОВНИЙ, ТОВСТИЙ, РІЗНИЙ, ФОРМА.

На наступному, слайді подається визначення портрета:

Портрет — це зображення людини або групи людей, що реально існують або існували в минулому.

Оскільки перед цим п'ятикласники вже повторювали жестову лексику, то вони мають самостійно відтворити визначення портрета засобами УЖМ. Для перевірки розуміння значення портрета вчитель може поставити учням кілька запитань:

- ПОРТРЕТ ЗОБРАЖУЄ КОГО?
- ПОРТРЕТ ЗОБРАЖУЄ ЛИШЕ СУЧАСНИХ ЛЮДЕЙ?

Пропонується чотири картини, після огляду яких учні після запитання ДЕ ПОРТРЕТ? мають чітко вказати на певну картину і засобами УЖМ пояснити, чому ця картина є портретом.

Комплект картин

Наступний слайд розкриватиме різні види портрета, які розміщуватимуться під написом *Портрет буває різний*. Назви виду портрета (*камерний, парадний, груповий, автопортрет*) учитель відтворює ЖМ, учні повторюють і згодом дактилюють. Жестові позначення таких понять як *автопортрет, груповий* учням є зрозумілими, а поняття *камерний* і *парадний* учитель має пояснити засобами УЖМ.

Портрет буває різний:

Парадний портрет

Груповий портрет

Автопортрет

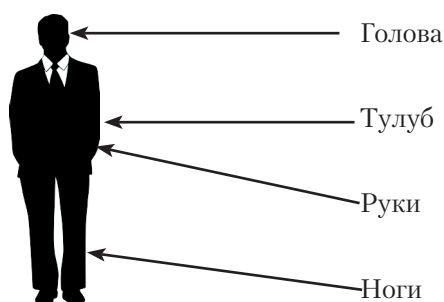
Камерний портрет

На наступному слайді під написом *частин портрета людини* зазначаємо шляхом позначення стрілками на силуеті людини. Окремо зазначаємо зріст людини і її повноту, які також є складовими портрета людини. Згадуємо про одяг, взуття та прикраси, що можуть бути на особі.

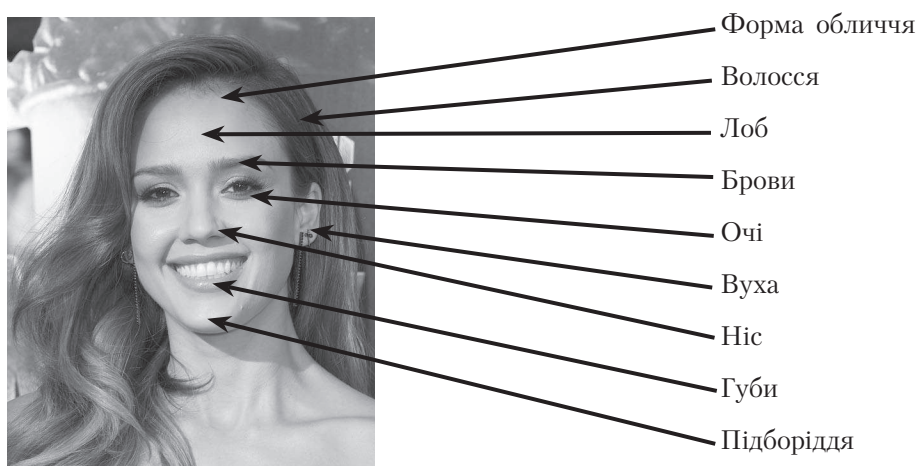

Частини портрета

- Зріст (високий, середній, низький).
- Повнота (стрункий, худий, кремезний, повний, товстий).
- Одяг, взуття, прикраси.

Так само розкриваємо *Частини голови і обличчя людини* на наступному слайді:

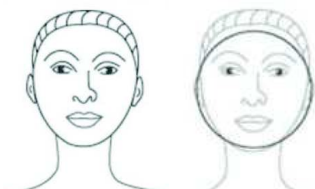

Якщо перерахування частин портрета людини і частин голови та обличчя не є новими чи важкими для запам'ятовування, то вчитель спрямовує увагу учнів на вивчення визначень форм обличчя, лоба, волосся, підборіддя, брів, очей, вух, носа і губ. Як показує практика, багато (якщо не всі) понять є новими, невідомими для учня 5 класу. Для нього будуть несподіваними зіставлення невідомих слів з відомими жестами, також правильне позначення понять засобами УЖМ. Ідеться про те, що певні поняття, такі як **КРУГЛЕ ОБЛИЧЧЯ**, **ВИДОВЖЕНЕ ОБЛИЧЧЯ** тощо позначаються лише одним жестом, який одночасно вказує на місце і форму (в даному випадку голови), бо застосування двох жестів **ВИДОВЖЕНЕ** і **ОБЛИЧЧЯ** спотворюють сприймання поняття *видовжене обличчя*.

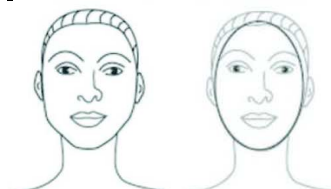
При вивченні кожної складової голови/обличчя використовується окремий слайд, де під зразком (фото, малюнок, схема) прописується назва поняття засобами СМ. Наприклад:

Форма обличчя

Кругле обличчя

Видовжене обличчя

Різновиди форми волосся

Пряме волосся

Хвилясте волосся

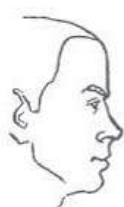

Кучеряве волосся

Висота лоба

Низький лоб

Середній лоб

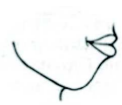

Високий лоб

Форми підборіддя

Видовжене підборіддя

Зрізане підборіддя

Подвійне підборіддя

Роздвоєне підборіддя

Підборіддя з ямочкою

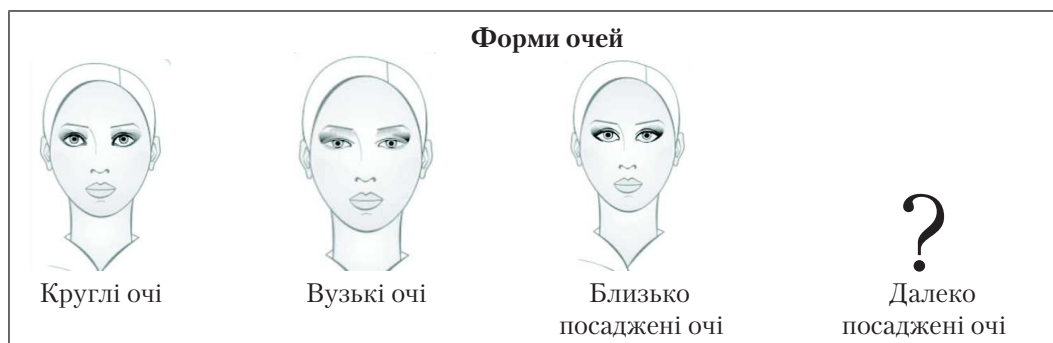
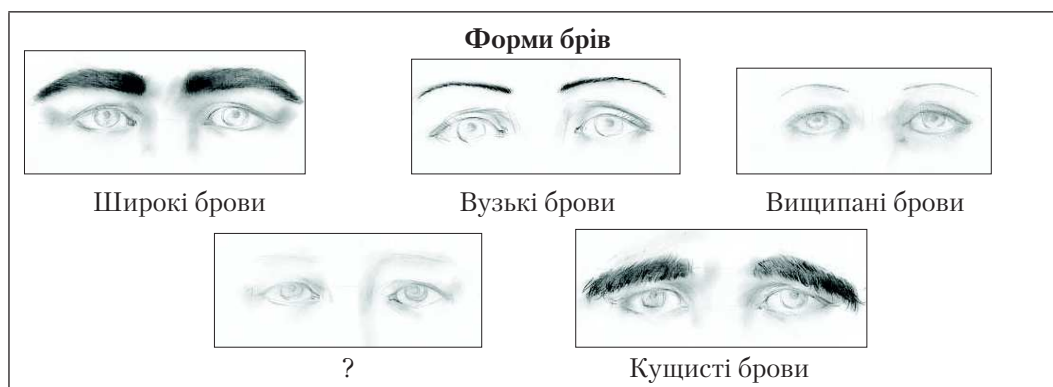

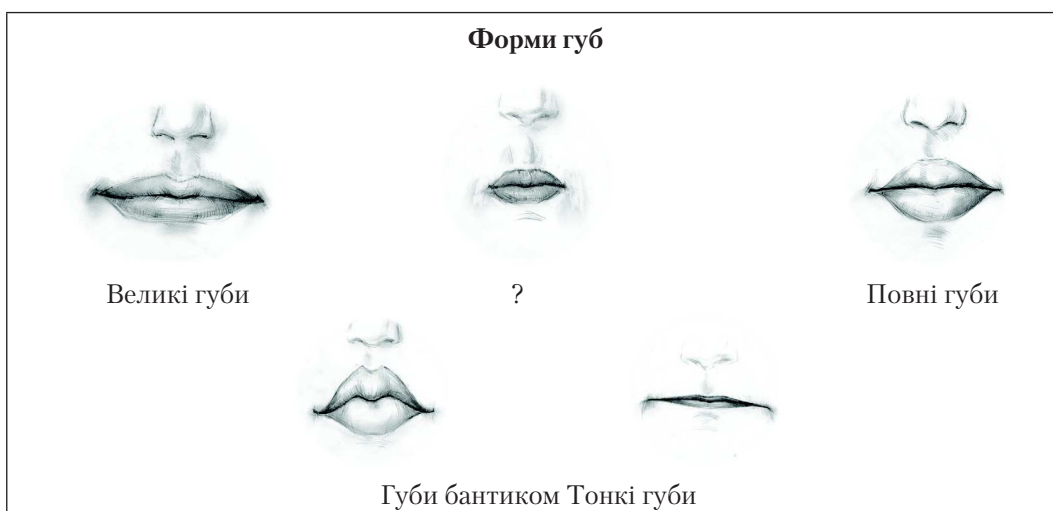
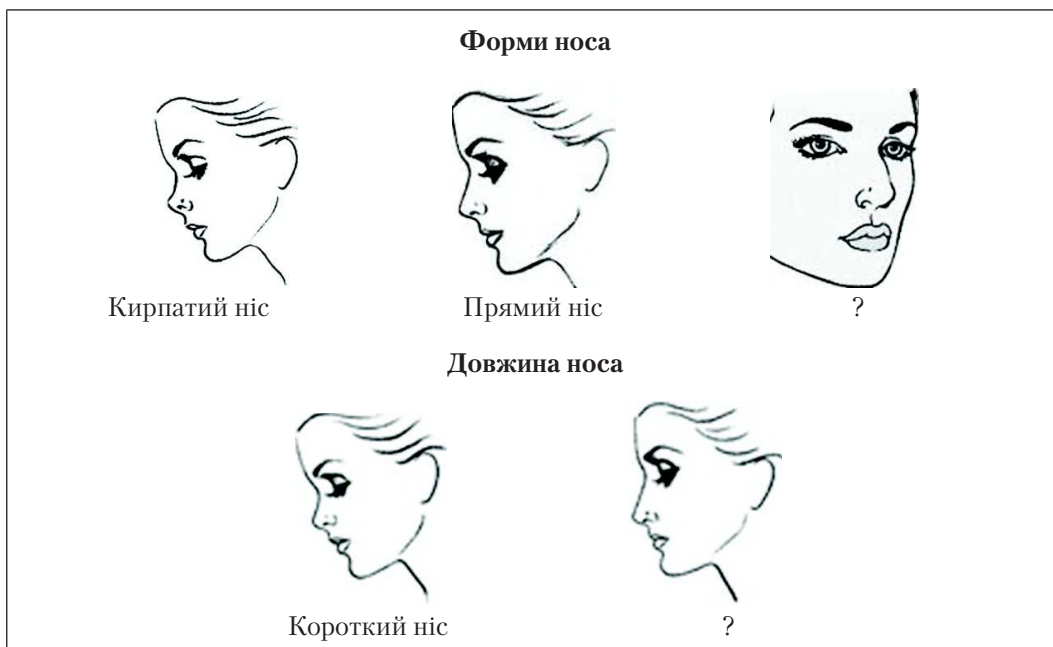
Гостре підборіддя

Безумовно, що отримані нові знання про різні форми частин обличчя учні починають у процесі уроку «приміряти» на себе, інших своїх однокласників, старших товаришів і учителів. Таку творчу діяльність учнів треба вітати, оскільки вона свідчить про свідоме сприйняття лексичних значень нових понять на практиці, що слугуватиме в подальшому уважному візуальному вивченню обличчя співрозмовника, умінню описувати його портрет двома мовними системами (УЖМ і СМ) і позитивно сприятиме розвитку пам'яті й уваги школярів.

Продовжуючи вивчення форм інших частин обличчя (брови, очі, вуха, ніс, губи) вчителю доцільно зумисне пропускати деякі словесні позначення форм та викликати в учнів активність у відтворенні жестових позначень там, де лексичні значення слів їм відомі. Тобто, поступово ускладнювати навчальний матеріал (принцип «від простого до складного»).

Варто зауважити, що всі словесні позначення форм частин портрета, зокрема обличчя, учні занотують у зошит. Якщо є потреба учень може навпроти словесного позначення якогось поняття відобразити його у формі малюнка, схеми тощо. Це дасть йому можливість під час виконання практичних завдань користуватися своїми нотатками.

На цьому вчитель ЖМ завершує етап подачі нового матеріалу і приступає до наступного – засвоєння нової теми на практичному матеріалі. Вправи мають бути змістовними, цікавими і пізнавальними. Запропонуємо три вправи. Втім, обсяг кожної вправи залежатиме від залишку часу, відведеного на урок, стану учнів тощо.

Вправа 1: утворити антонімічні пари УЖМ і записати у формі СМ. На кожному окремому слайді презентації у формі відео носій ЖМ відтворює спочатку такі поняття: ХЛОПЕЦЬ ВИСОКИЙ, ДІВЧИНА ПОВНА. Підбравши відповідні антонімічні пари учні мають записати їх СМ з дотриманням норм цієї мови. Це означає, що якщо в УЖМ назва предмета, особи передує назві ознаки (наприклад: ШАПОЧКА ЧЕРВОНА), то в СМ, здебільшого, прикметник передує іменнику (наприклад: *червона шапочка*). Надалі завдання цієї вправи ускладнюється: на слайдах відео відтворює такі поняття як ГОРБАТИЙ НІС, МАЛЕНЬКІ ГУБИ, НИЗЬКИЙ ЛОБ, КУЧЕРЯВЕ ВОЛОССЯ, ШИРОКІ БРОВИ, ВИДОВЖЕНЕ ПІДБОРІДДЯ, передані лише однією жестовою одиницею. Отже і антонім будується на основі одного складного жесту. У зошиті учень продовжує записувати антонімічні пари відповідно до норм СМ.

Вправа 2: речення, подані СМ, відтворити засобами УЖМ.

У моєї бабусі коротке і кучеряве волосся, а у мами – довге і пряме.

У негрів носи широкі, а у грузинів – з горбинкою.

Кажуть, що у розумних людей лоб високий.

Більшість українців є худими, а в США більшість людей є повними.

У малюка голубі, круглі і великі очі.

Учителю ЖМ під час виконання цієї вправи варто звертати увагу учнів на те, що ЖМ має свою структуру речення; вона має прості і складні жестолексеми (наприклад: *очі круглі і великі* передаються дворучним одним жестом з конфігурацією розірваної букви О у позиції 5 (на рівні очей), який характеризується коловим дворазовим рухом); у процесі перекладу зі СМ на УЖМ в жестове речення вводяться додаткові, допоміжні жестові одиниці (наприклад: поняття *голубі очі* відтворюємо як ОЧІ/КОЛІР/ГОЛУБИЙ).

Вправа 3 (проводиться у формі групової роботи). Скласти опис портрета людини засобом УЖМ. Для цього на окремому слайді презентації висвітлюється фото будь-якої особи. Бажано, щоб обличчя на фото було природним, живим і емоційним. Для прикладу, чудовим є фото заплаканої, ображеної дівчинки. Під час опису портрета учні вчать підкреслювати емоції особи словами *заплакані очі, засмучені очі*. Опис портрета особи будується на основі заздалегідь підготовленого вчителем плану.

На етапі закріплення теми учні повторюють засвоєний матеріал методом продовження словесного речення. На слайді висвітлюються такі речення:

Портрет – це ...

Елементами портрета людини є...

До елементів обличчя відносяться...

Звертаємо увагу вчителя ЖМ на те, що обов'язково варто приділяти увагу після під-

биття підсумків уроку та оцінювання роботи учнів, роз'ясненню домашнього завдання. Переконавання вчителя в тому, що п'ятикласники зрозуміли суть домашнього завдання є гарантом ефективності наступних уроків. Пропонується:

1. Описати за поданим планом портрет однокласника УЖМ і вкласти у файл «Людина», 7.

2. Повторити значення нових жестових понять засобами СМ.

Зазначимо, що результативність і ефективність проведення уроків УЖМ можливі за дотримання певних умов, а саме:

- лише один і той же вчитель ЖМ «веде» учнів з класу в клас (допускається викладання предмета одним учителем у початковій школі, у середній школі цей предмет може вести інший педагог). Такий учитель знає особливості, рівні розумового розвитку учнів певного класу, і йому легше будувати плани на перспективу. У вчителя поступово накопичується дидактичний матеріал, який він може застосувати для наступних учнів певного класу;

- учитель ЖМ постійно готує презентації уроків на електронних носіях, під час уроків використовує мультимедійну систему;

- учитель ЖМ привчає учнів виконувати домашні завдання, застосовуючи відеокамеру і можливості Інтернету;

- учитель неухильно дотримується виконання навчальної програми для певного класу, яка враховує вікові, психологічні особливості учнів із порушеннями слуху;

- він постійно поєднує в процесі уроку дві складові навчальної програми: комунікативну і лінгвальну;

- він подає словесні відповідники у процесі засвоєння учнями нових жестових понять, поступово формуючи глуху особистість як білінгва;

- учитель ЖМ має досконало знати УЖМ, українську мову і КЖМ, прообраз словесної мови.

Підсумовуючи, можна зробити наступні висновки:

- запропонована авторська методика розроблена з урахуванням культурологічних особливостей глухих дітей;

- дана методика проведення уроків з навчального предмета «Українська жестова мова» на прикладі теми «Портрет людини» може бути зразком для створення вчителями ЖМ власних методик проведення уроків різних типів.

ЛІТЕРАТУРА

1. Конвенція про права інвалідів : Резолюція генеральної Асамблеї ООН № 61/106. – Режим доступу : www.un.org.ua.

2. Закон України «Про основи соціальної захищеності інвалідів в Україні», 11.08.2013. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/875-12/page>.

3. Наказ Міністерства освіти і науки України «Про введення навчального предмету «Українська жестова мова» та внесення змін до Типових навчальних планів спеціальних загальноосвітніх навчальних закладів для дітей, які потребують корекції фізичного та (або) розумового розвитку» № 852 від 11.09.2009.

4. Адамюк Н. Б. Програма «Українська жестова мова» для підготовчих, 1 – 12 класів загальноосвітніх спеціальних шкіл для дітей з порушеннями слуху / Н. Б. Адамюк. – К. : Освіта, 2011. – 158 с.

5. *Адамюк Н. Б.* Навчальна програма для 5 класу спеціальних загальноосвітніх навчальних закладів для глухих дітей; дітей зі зниженим слухом «Українська жестова мова» // Н. Б. Адамюк. – К. : Міністерство освіти і науки України, 2014. – 24 с. – Режим доступу: http://www.mon.gov.ua/ua/activity/education/56/693/navchalni_programi11/
6. *Адамюк Н. Б.* Програма-комплекс «Українська жестова мова» / Н. Б. Адамюк. – Режим доступу: www.mon.gov.ua/education.
7. *Дробот О. А.* Особливості двомовних програм / О. А. Дробот, Н. В. Іванюшева // Жестова мова й сучасність. – 2012. – Вип. 7. – С. 27 – 41. – Режим доступу : <http://lib.iitta.gov.ua/1971/>
8. *Замша А. В.* Роль жестової мови у розвитку особистості нечуючої дитини / А. В. Замша // Жестова мова й сучасність. – 2010. – № 5. – С. 238 – 247. – Режим доступу : <http://lib.iitta.gov.ua/1973/>
9. *Зборовська Н. А.* Використання жестової мови у навчанні учнів з порушеннями слуху: правове та наукове підґрунтя / Н. А. Зборовська // Освіта осіб з особливими потребами: шляхи розбудови. – 2012. – Вип. 3, Ч. 2. – С. 88 – 98.
10. *Кульбіда С. В.* Теоретико-методичні засади використання жестової мови у навчанні нечуючих: монографія / С. В. Кульбіда. – К.: ТОВ «Поліпром», 2010. – 503 с.
11. *Кульбіда С. В.* Лексичне значення жесту / С. В. Кульбіда // Жестова мова й сучасність. – 2011. – № 6. – 98 – 108.

REFERENCES (TRANSLATED AND TRANSLITERATED)

1. The Convention on the Rights of Persons with Disabilities: UN General Assembly Resolution, № 61/106. Retrieved from www.un.org.ua.
2. Law of Ukraine «On the basis social protection of invalids in Ukraine», 11.08.2013. <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/875-12/page>.
3. Nakaz Ministerstva osvity i nauky Ukrainy «Pro vvedennja navchalnogho predmetu «Ukrajinsjka zhestova mova» ta vnesennja zmin do Typovykh navchalnykh planiv specialnykh zaghalnoosvitnix navchalnykh zakladiv dlja ditej, jaki potrebujutj korekciji fizychnogho ta (abo) rozumovogho rozvytku», # 852 vid 11.09.2009.
4. *Adamiuk, N.* (2011). Curriculum 'Ukrainian Sign Language' for preparatory, 1 – 12th gradei of special secondary schools for deaf and hard-of-hearing children. Kyiv: Osvita.
5. *Adamiuk, N.* (2014). Curriculum «Ukrainian Sign Language» for 5th grade of special secondary schools for deaf and hard-of-hearing children. Kyiv: Ministry of Education and Science of Ukraine. Retrieved from http://www.mon.gov.ua/ua/activity/education/56/693/navchalni_programi11/
6. *Adamiuk, N.* (2009). Curriculum 'Ukrainian Sign Language'. Retrieved from www.mon.gov.ua/education.
7. *Drobot, O., & Ivanusheva, N.* (2012). Special features of bilingual programs. Sign Language and Modernity, 7, 27 – 41. Retrieved from <http://lib.iitta.gov.ua/1971/>
8. *Zamsha, A.* (2010). Sign Language role for personality development of hearing impairment children. Sign Language and Modernity, 5, 238 – 247. Retrieved from <http://lib.iitta.gov.ua/1973/>
9. *Zborovska, N.* (2012). Sign Language use in teaching of students with hearing impairments: legal and scientific background. Education of persons with special needs: ways of development, Issue 3, Vol. 2, 88 – 98.
10. *Kulbida, S.* (2010). Scientific and methodological bases of sign language use in teaching deaf. Kyiv: Polyprom.
11. *Kulbida, S.* (2011). Lexical meaning of Sign. Sign Language and Modernity, 6, 98 – 108. Retrieved from <http://lib.iitta.gov.ua/1981/>